

Dấu chân đức Phật và nghệ thuật chiêm bái Xá lợi ở Gandhāra

ISSN: 2734-9195 10:46 30/10/2026

Từ một người chấp tay trước dấu chân tới những cảnh tượng có nhiều người tham gia, nghệ thuật Gandhāra lưu giữ những dấu vết về nhiều cách biểu đạt sự tôn kính trong đời sống Phật giáo cổ đại.

Bạn đã bao giờ đứng trước một bức tượng Phật và cảm thấy như đang “gặp” Ngài chưa?

Đối với người phật tử sống ở vùng Gandhāra hơn 1.800 năm trước, nay thuộc miền tây bắc Pakistan và đông Afghanistan, việc nhìn thấy những dấu tích gắn với đức Phật không chỉ đơn thuần là ngắm nhìn. Đó còn có thể là một phần của thực hành tín ngưỡng, gắn với lòng thành kính, niềm tin và những hành động cúng dường.

Nghiên cứu của Ashwini Lakshminarayanan giúp chúng ta hiểu rõ hơn về ý nghĩa của việc chiêm ngưỡng và tôn kính xá lợi trong thế giới Phật giáo cổ đại.

Dấu chân đức Phật và chữ Vạn - hình ảnh đặc biệt ấn tượng

Trong số các xá lợi tiếp xúc (*contact relics*), dấu chân đức Phật (*buddhapāda*) là một hình tượng đáng chú ý trong nghệ thuật Phật giáo cổ. Trên phù điêu Gandhāra đang được khảo sát, dấu chân được đặt trong một bố cục nổi bật, với hai chữ Vạn (卐) bố trí cân đối hai bên và các họa tiết trang trí phía dưới, trong đó có hình bánh xe Pháp (*dharmacakra*).

Trong văn hóa Ấn Độ và truyền thống Phật giáo, chữ Vạn là một biểu tượng cát tường lâu đời, gắn với những ý nghĩa như may mắn và phúc lành. Khi xuất hiện bên dấu chân đức Phật, biểu tượng này góp phần tạo nên một bố cục giàu sức gợi: người xem không chỉ nhận ra dấu tích mang ý nghĩa thiêng liêng, mà còn bắt gặp một hệ thống biểu tượng gắn với thế giới tín ngưỡng và nghệ thuật Phật giáo cổ.

Một phù điêu, nhiều lớp ý nghĩa

Hai chữ Vạn được bố trí đối xứng nhau, một bánh xe Pháp và dấu chân đức Phật cùng xuất hiện trên một phù điêu Gandhāra cổ đại. Đây chỉ là những hình trang trí, hay còn hé lộ cách người phật tử xưa chiêm bái những dấu tích gắn với đức Phật?

Phù điều thể hiện cảnh tôn kính dấu chân Đức Phật, có thể có nguồn gốc từ Dir, hiện lưu giữ tại Bảo tàng Quốc gia Pakistan. Ảnh: Z. Zhong.
Nguồn: Lakshminarayanan (2024), Fig. 6.

Hai nhân vật đứng hai bên dấu chân, chấp tay hướng về đối tượng ở trung tâm. Bố cục đó không chỉ làm nổi bật dấu tích được tôn kính, mà còn thể hiện tư thế thành kính của người chiêm bái.

Trong nghiên cứu *Exploring Gandhāran Relic Rituals and Veneration I: Visualising Relics*, Lakshminarayanan xem những hình ảnh như vậy là tư liệu để tìm hiểu cách việc trưng bày, nhìn ngắm và tôn kính xá-lợi được thể hiện trong nghệ thuật Phật giáo Gandhāra.

Điều đáng quan tâm vì vậy không chỉ là ý nghĩa của từng biểu tượng, mà còn là cách hình ảnh tổ chức cảnh tượng tôn kính và hướng sự chú ý của người xem.

Chiêm bái trong cư kính....cũng là một nghi lễ

Trong mục nghiên cứu về việc nhìn thấy xá lợi qua các văn bản, Lakshminarayanan phân tích những câu chuyện trong Divyāvadāna, qua đó làm rõ mối liên hệ giữa việc chiêm kiến, sự sinh khởi đức tin và hành động cúng dường.

Chuỗi hành động này có thể khái quát bằng ba khái niệm Sanskrit: *darśana* - nhìn thấy hoặc chiêm kiến; *prasāda* - trạng thái trong sáng, niềm tin hay sự thành kính được khơi dậy; và *dāna* - bố thí, cúng dường. Trong những câu chuyện được tác giả khảo sát, nhân vật nhìn thấy đức Phật hoặc những đối tượng gắn với Ngài, từ đó sinh khởi niềm tin mạnh mẽ và được thúc đẩy thực hiện việc cúng dường Tăng đoàn.

Như vậy, việc nhìn thấy không chỉ là hành động tiếp nhận bằng thị giác. Trong bối cảnh tín ngưỡng được phản ánh qua các văn bản này, nó có thể trở thành một phần của thực hành tôn giáo, gắn với đức tin và những hành động mang ý nghĩa công đức.

Các ghi chép hành hương của Faxian và Xuanzang cũng góp phần soi sáng ý nghĩa ấy. Faxian kể về bình bát của đức Phật tại Puruṣapura và việc mọi người cố gắng được nhìn thấy bình bát. Xuanzang mô tả nhiều dấu tích gắn với Đức Phật, trong đó có bóng và dấu chân, đồng thời ghi nhận những trải nghiệm cho thấy việc chiêm kiến xá lợi không nhất thiết được hiểu như một hành động thụ động.

Những tư liệu văn bản này giúp đặt các hình ảnh Gandhāra vào một bối cảnh rộng hơn: việc nhìn thấy đối tượng thiêng có thể gắn với sự tương tác về mặt tín ngưỡng giữa người chiêm bái và đối tượng được tôn kính.

Hình ảnh như một “sách hướng dẫn” nghi lễ

Trên nhiều bệ tượng Gandhāra, các cảnh tôn kính được thể hiện bằng một bố cục quen thuộc: đối tượng được tôn kính đặt ở vị trí trung tâm, hai bên là những nhân vật hướng về đối tượng ấy trong tư thế thành kính.

Một phân tích sơ bộ khoảng 326 bệ tượng cho thấy có khoảng 253 hình ảnh mô tả các cảnh tôn kính mang tính nghi lễ. Con số này cho thấy đây là một mô típ đáng chú ý trong nghệ thuật bệ tượng Gandhāra, dù tác giả lưu ý đây là kết quả phân tích sơ bộ.

Lakshminarayanan cho rằng sự lặp lại của các mô típ này có thể phản ánh một cách thể hiện có tính quy ước, qua đó củng cố và định hình những thực hành tôn kính quen thuộc trong cộng đồng Phật giáo.

Có thể hình dung các phù điêu như một dạng “sách hướng dẫn” bằng hình ảnh. Chúng cho người xem thấy đối tượng nào được đặt ở vị trí trung tâm, những nhân vật hướng về đâu và lòng thành kính được biểu đạt qua tư thế như thế nào.

Điều đó không có nghĩa mọi tín đồ đều thực hành nghi lễ theo một quy trình giống nhau. Tuy nhiên, những hình ảnh lặp lại cho thấy nghệ thuật có thể góp phần truyền tải cách cộng đồng hình dung và thể hiện sự tôn kính đối với xá lợi.

Xá lợi không chỉ là những phần còn lại của thân thể

Theo cách phân loại được trình bày trong nghiên cứu, việc tôn kính xá lợi không chỉ giới hạn ở các di cốt như xương hoặc răng. Những vật gắn với cuộc đời đức Phật, từng tiếp xúc với Ngài, cũng có thể được tôn kính như xá lợi tiếp xúc, gọi là *pāribhogika* relics.

Bình bát và dấu chân là những ví dụ quan trọng. Chúng gợi nhắc tới đức Phật qua những vật phẩm hoặc dấu tích gắn với cuộc đời Ngài. Bởi vậy, dù không nhìn thấy trực tiếp thân thể đức Phật, tín đồ vẫn có thể hướng lòng tôn kính tới những dấu tích được xem là có mối liên hệ với Ngài.

Đây là một hiện vật khác với Fig. 6

Những hình ảnh người chiêm bái đứng hai bên dấu chân, bình bát hoặc hộp xá lợi cho thấy các đối tượng ấy không chỉ được thể hiện như hiện vật đơn thuần. Chúng trở thành trung tâm của những cảnh tượng tôn kính, giúp người xem hình dung mối liên hệ giữa đối tượng thiêng và cộng đồng tín đồ.

Khi Xá lợi trở thành tâm điểm của cộng đồng

Phần lớn Xá lợi được lưu giữ bên trong các bảo tháp, tuy nhiên, việc tôn kính Xá lợi không nhất thiết chỉ diễn ra tại nơi an trí.

Một số phù điêu Gandhāra mô tả những đoàn người cùng voi, ngựa và nhạc công. Lakshminarayanan xem xét các hình ảnh này trong bối cảnh rộng hơn của việc tôn kính xá lợi và liên hệ chúng với những mô tả về đoàn rước trong các văn bản Phật giáo.

Tuy nhiên, không phải mọi cảnh đoàn rước đều có thể được xác định chắc chắn là lễ rước xá lợi. Cách diễn giải cần dựa vào từng hình ảnh và những tư liệu liên quan. Những phù điêu này vẫn gợi mở khả năng việc tôn kính xá lợi có thể được thể hiện trong các hoạt động nghi lễ có sự tham gia của cộng đồng, bên cạnh việc chiêm bái tại nơi lưu giữ.

Từ một người chấp tay trước dấu chân tới những cảnh tượng có nhiều người tham gia, nghệ thuật Gandhāra lưu giữ những dấu vết về nhiều cách biểu đạt sự tôn kính trong đời sống Phật giáo cổ đại.

Hình ảnh không chỉ để “đẹp”

Nghiên cứu của Lakshminarayanan cho thấy các phù điêu và bộ tượng Gandhāra là nguồn tư liệu quan trọng để tìm hiểu cách người Phật tử thời cổ đại hình dung và thực hành việc tôn kính xá lợi.

Hình ảnh vừa phản ánh nghi lễ, vừa có thể góp phần định hình cách người xem hiểu và biểu đạt sự tôn kính. Cách các nhân vật hướng về đối tượng ở trung tâm, tư thế chấp tay và việc nhấn mạnh những dấu tích gắn với đức Phật đều giúp người xem nhận biết điều gì được tôn kính và lòng thành kính được thể hiện như thế nào.

Khi đặt những hình ảnh đó bên cạnh các văn bản Phật giáo và ghi chép hành hương, chúng ta có thể hiểu rõ hơn mối liên hệ giữa việc nhìn thấy, sự sinh khởi đức tin và những hành động tôn kính. Dẫu không thể tái dựng đầy đủ mọi trải nghiệm của người Phật tử thời đó, những tư liệu này vẫn mở ra một góc nhìn đáng chú ý về đời sống tín ngưỡng ở Gandhāra.

Đôi khi, chỉ cần biết cách nhìn với sự thành kính và chú tâm đã là một nghi lễ rồi.

Tác giả: **Hữu Nguyễn**

Nguồn tài liệu tham khảo:

1] Ashwini Lakshminarayanan (2024), “Exploring Gandhāran Relic Rituals and Veneration I: Visualising Relics,” *Acta Asiatica Varsoviensia*, 37, tr. 85–122. DOI: <https://doi.org/10.60018/AcAsVa.roao7752>

http://aav.iksiopan.pl/index.php/en/current-issue/959-exploring-gandharan-relic-rituals-and-veneration-i-visualising-relics-2?__im-vufmr8g1=6730608735094447915

Toàn văn PDF, trang lưu trữ của Cardiff University:

<https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/177151/1/Exploring%20Gandharan%20Relic%20Rituals%20and%20Veneration%20II%20Ritual%20Vignettes%20on%20Gandh%C4%81ran%20Pedestal%20Reliefs.pdf>

<https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/177151/>

2] Ashwini Lakshminarayanan (2025), “Exploring Gandhāran Relic Rituals and Veneration II: Ritual Vignettes on Gandhāran Pedestal Reliefs”, *Acta Asiatica Varsoviensia*, 38, tr. 107–150. DOI: <https://doi.org/10.60018/AcAsVa.bzyt7368>